

УДК 342.12

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗМІСТУ ОХОРОННИХ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

Черноп'ятов С. В., викладач
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Стаття присвячена змісту охоронних трудових правовідносин. Розглянуті розуміння змісту цих правовідносин як заходів трудо-правового примусу та як сукупності прав і обов'язків щодо застосування цих заходів. Зроблено висновок, що ці два підходи не є суперечливими та доповнюють один одного. Розглянуте питання «права на захист» як потенційного елементу змісту охоронних трудових правовідносин. Зроблено висновок, що зміст охоронних трудових правовідносин не може бути визначений через категорію «право на захист», або ж таке визначення є недоцільним.

Ключові слова: охоронні трудові правовідносини, права та обов'язки суб'єктів охоронних трудових правовідносин, заходи трудо-правового примусу, право на захист.

Статья посвящена содержанию охранительных трудовых правоотношений. Рассмотрено понимание содержания этих правоотношений как мер трудо-правового принуждения и как совокупности прав и обязанностей относительно применения этих мер. Сделан вывод, что эти два подхода не являются противоречивыми и дополняют друг друга. Рассмотрен вопрос «права на защиту» как потенциального элемента содержания охранительных трудовых правоотношений. Сделан вывод, что содержание охранительных трудовых правоотношений не может быть определено через категорию «право на защиту», или же такое определение является нецелесообразным.

Ключевые слова: охранительные трудовые правоотношения, права и обязанности субъектов охранительных трудовых правоотношений, меры трудо-правового принуждения, право на защиту.

Chernopyatov S.V. GENERAL ISSUES CONTENTS GUARDING EMPLOYMENT RELATIONSHIP

The paper deals with the issue of protective labour legal relationships' content. These legal relationships' content interpretations as measures of labour-law coercive measures and as totality of rights and duties concerning those measures' application are considered. It is concluded that these two approaches are not contradictory and mutually complement each other. The issue of «right to protection» as a potential element of protective labour legal relationships' content is considered. It is concluded that content of protective labour legal relationships can not be ascertained through a category «right to protection», or such determination is inadvisable.

Key words: protective labour legal relationships, right and duties protective labour legal relationships subjects, labour-law coercive measures, right to protection.

Постановка проблеми. Найпоказовішим у характеристиці охоронних трудових правовідносин видаються особливості їх змісту, дослідження яких дозволяє досягнути саму сутність цього різновиду трудових правовідносин, під якими ми розуміємо різновид трудових правовідносин, які виникають на основі охоронних норм трудового права і на підставі передбачених законом специфічних юридичних фактів – відхилень у розвитку регулятивних трудових відносин, мають своїм змістом права і обов'язки щодо застосування і застосування заходів трудо-правового примусу, спрямованих на забезпечення нормального розвитку регулятивних трудових правовідносин. Щодо змісту охоронних правовідносин висловлюються різні думки та позиції, які мають бути верифіковані стосовно теорії охоронних трудових правовідносин.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання змісту охоронних правовідносин, у тому числі охоронних трудових правовідносин, були предметом дослідження, зокрема, таких вчених, як: С. С. Алексєєв, Ю. М. Андрєєв, Є. С. Бєлінський, В. В. Бутнєв, Д. М. Кархалєв, А. М. Лушніков, М. В. Лушнікова, Є. Я. Мотовіловкер, І. А. Сердюк., П. Р. Стависький, Ю. Ю. Томілова, В. І. Щєрбіна, В. Ф. Яковлєв та ін. Не применшуючи значення здобутків згаданих авторів, зазначимо, що в загальній теорії права та галузевих науках не склалося спільного уяв-

лення про зміст охоронних правовідносин, а тому це питання потребує подальшого дослідження.

Метою цієї наукової статті є визначення змісту охоронних трудових правовідносин на основі верифікації стосовно теорії охоронних трудових правовідносин різних підходів до змісту охоронних трудових правовідносин.

Виклад основного матеріалу. Перша з пропонує у літературі концепцій притаманна виключно вченню про охоронні правовідносини і полягає у визнанні елементами змісту останніх заходів примусу. С. С. Алексєєв зазначав, що до змісту охоронних правовідносин входять заходи державно-примусового впливу [1, с. 108]. У науці трудового права цю думку поділяють, зокрема: 1) Є. С. Бєлінський, відносячи, крім того, до змісту охоронних правовідносин матеріальної відповідальності і традиційні елементи – кореспондуючі права та обов'язки сторін [2, с. 99]; 2) П. Р. Стависький, який називав внутрішнім змістом охоронних правовідносин юридичну відповідальність або застосування заходів захисту [3, с. 117]; 3) В. І. Щєрбіна, який називає правовий примус серцевиною змісту охоронних трудових правовідносин, пояснюючи, що саме примусу стосуються права та обов'язки суб'єктів цих відносин [4, с. 101]. Ця ідея знаходить підтримку також у загальній теорії права та галузевих правових науках. Зокрема, її підтримують А. І. Кожевніков

[5, с. 28], Р. Р. Сайфуллин [6, с. 55], О. Ю. Сіткова [7, с. 132], Ю. Ю. Томілова [8, с. 162], М. Д. Шиндяпіна [9, с. 32].

Наступний підхід відображає класичне уявлення про зміст правовідносин та передбачає включення до змісту охоронних правовідносин прав та обов'язків їх суб'єктів. В. Ф. Яковлев змістом цивільних охоронних правовідносин вважав право потерпілого вимагати відповідного майнового відшкодування й обов'язок правопорушника надати це відшкодування [10, с. 20]. П. А. Варул змістом охоронних цивільних правовідносин називає такі, що впливають із відповідних санкцій, права та обов'язки суб'єктів, в яких виражається осуд конкретного правопорушення і правопорушника [11, с. 88].

На нашу думку, характеристики змісту охоронних правовідносин як прав та обов'язків, з одного боку, та заходів правового примусу – з іншого, не є взаємо суперечливими, а лише характеризують зміст охоронних правовідносин з різних точок зору, а якщо точніше, з різним ступенем конкретизації. Дійсно, змістом охоронних правовідносин є саме права і обов'язки, але якщо поглянути конкретніше – права та обов'язки саме щодо застосування та зазначення заходів правового примусу. Сказане можна вдало проілюструвати висловлюванням В. Ф. Яковлева: «В охоронному правовідношенні застосування примусових заходів сконструйовано у вигляді суб'єктивного права потерпілої особи» [12, с. 33].

Оскільки ми не вважаємо правильним те, що процесуальні відносини з приводу реалізації заходів матеріально-правового примусу за визначенням є охоронними, не можемо погодитися і з ідеєю включення до змісту охоронних трудових правовідносин прав та обов'язків процесуального характеру, як це роблять, наприклад, Є. С. Белінський [2, с. 99], І. А. Сердюк [13, с. 111], В. К. Колпаков [14, с. 97]. Слід погодитися з висновком А. І. Кожевнікова про те, що поняття суб'єкта юридичної відповідальності як носія юридичних обов'язків і суб'єктивних прав учасника матеріального охоронного правовідношення відповідальності не можна ототожнювати з поняттям суб'єкта процесуальних правовідносин, які супроводжують реалізацію юридичної відповідальності [5, с. 8, 39].

У літературі розвинута думка, що у змісті охоронних правовідносин основне місце посідає так зване «право на захист»: зміст охоронних правовідносин полягає в праві потерпілого на захист і в обов'язку порушника понести міри примусу [15, с. 70]. Д. М. Кархальов, характеризуючи зміст охоронних цивільних правовідносин, ототожнює право на захист і право на застосування заходів цивільно-правового примусу [16, с. 130-131]. В. П. Грибачов вважає право на захист можливістю застосувати щодо порушника заходи примусового впливу [17, с. 160-107]. А. М. Лушніков та М. В. Лушнікова вважають змістом охоронних трудових правовідносин суб'єктивне право на захист [18, с. 269].

У науці відсутня єдність щодо правової природи права на захист. Відмінність думок лежить у двох основних площинах: у площині

поділу правовідносин на регулятивні та охоронні та в площині поділу правовідносин на матеріальні та процесуальні. Ю. М. Андреев вказує, що деякі дослідники розглядають право на захист як одну з правомочностей суб'єктивного права; інші вважають право на захист самостійним суб'єктивним правом, що виникає у момент порушення права у рамках охоронного правовідношення [19, с. 18]. Зокрема, такі автори, як М. А. Гурвіч [20, с. 593-594], М. М. Агарков [21, с. 109], С. М. Братусь [22, с. 106], С. С. Алексєєв [1, с. 124-125] вважали, що право на захист присутнє у змісті цивільного права у певному «потенційному» стані, який актуалізується у разі порушення суб'єктивного права. Інші (зокрема, В. В. Бутнев [23, с. 14], А. С. Шевченко [24, с. 29], Є. Я. Мотовіловкер [25, с. 57, 73], О. М. Єрмолова [26, с. 72-75]) наполягають на самостійному характері права на захист, яке не є змістом регулятивних правовідносин і виникає внаслідок порушення суб'єктивного права в межах нових – охоронних – правовідносин.

Ю. Ю. Томілова у свою чергу зазначає, що право на судовий захист (як і право на позов) розуміється в літературі двояко: у вигляді права на звернення до суду і у вигляді права на задоволення вимоги, пред'явленої до суду (права на визнання прав у судовому рішенні: права на позитивне рішення) [8, с. 162-163].

Оскільки ми стоїмо на позиціях виключно конкретного та відносного характеру охоронних трудових правовідносин, не визнаючи існування абсолютних та загальних охоронних трудових правовідносин, не можемо сприйняти в якості елементу змісту охоронних трудових правовідносин права на захист в розумінні однієї з правомочностей суб'єктивного регулятивного трудового права. Взагалі, поширена в цивілістиці думка про те, що до змісту регулятивного матеріального суб'єктивного права входить в якості однієї з правомочностей так зване «право на захист», виглядає досить сумнівно, якщо згадати, що, за загальноприйнятою, майже аксіоматичною, думкою, кожному суб'єктивному праву має протистояти обов'язок. Якщо допустити, що до змісту регулятивного матеріального суб'єктивного права входить право на захист, необхідно віднайти той обов'язок, який цьому праву протистоїть, і того суб'єкта, який цей обов'язок несе. Спробуємо зробити це на прикладі правовідносин з оплати праці. В їх змісті, передусім, виділяється суб'єктивне право працівника на отримання грошової винагороди за виконувану роботу і обов'язок роботодавця надавати працівникові таку грошову винагороду. Поки правовідносини розвиваються нормальним чином, ніякого права на захист у їх змісті немає, як немає і додаткового, кореспондуючого цьому праву обов'язку. Звичайно, нормальний розвиток цих відносин забезпечений заходами правового примусу, які у разі порушення обов'язку роботодавця щодо оплати праці, будуть реалізовані в охоронних трудових правовідносинах, змістом яких буде, зокрема, право працівника на сплату заборгованості по заробітній платі з урахуванням індексації та

відповідний обов'язок роботодавця. Однак неправильно вважати, що ці охоронні права та обов'язки вже існують у непорушеному регулятивному правовідношенні. Слід погодитися з Д. М. Кархальовим у тому, що до виникнення правовідносин права та обов'язки існують в абстрактному, потенційному вигляді – в об'єктивному праві, законі [16, с. 128]. Крім того, як правильно зазначає автор, «право на захист» в регулятивному правовідношенні не має об'єкта, тому воно не може бути суб'єктивним правом, адже, поки право не порушене, не можна визначити виду та міри заходів правового примусу [13, с. 136]. Також слід погодитися з З. В. Ромовською в тому, що, якщо право на власні дії і право на чужі дії виникають із самого початку існування суб'єктивного права, то право на захист може з'явитися згодом у зв'язку з виникненням домагання по відношенню до порушника обов'язку [27, с. 11].

Далі: слід звернути увагу на таку важливу особливість охоронних трудових правовідносин, як обмеженість їх існування у часі (передбачені законом строки притягнення до відповідальності, строки застосування примусових заходів, позовна давність тощо). Якщо «право на захист» є обмеженим у часі, а захищуване право – ні, то неправильно визначати перше частиною другого.

Далі: внаслідок порушення суб'єктивного права відповідне регулятивне правовідношення може взагалі припинитися (наприклад, у випадку неправомірного звільнення, знищення майна роботодавця). У цьому випадку, якщо допустити, що право на захист знаходиться у змісті регулятивних правовідносин, потрібно буде також визнати і те, що перестало існувати і саме право на захист, що, очевидно, не відповідає дійсності.

Щодо визначення права на захист (у розумінні елементу змісту охоронних правовідносин) як права на звернення до суду та як права на задоволення вимоги, пред'явленої до суду, то, на нашу думку, такі розуміння права на захист непридатні для характеристики змісту охоронних трудових правовідносин.

Право на звернення до суду є універсальним конституційним правом у силу ст. 55, ч. 2 ст. 124 Конституції України [28]. Як вбачається з аналізу процесуального законодавства (ч. 1 ст. 3 ЦПК України [29]; ч. 1 ст. 6 КАС України [30]), право на звернення до суду: 1) є універсальним суб'єктивним правом, яке має конституційну і водночас галузеву – цивільну процесуальну чи адміністративну процесуальну – природу; 2) не пов'язане з наявністю чи відсутністю відповідного (спірного) матеріального права; 3) реалізується особою незалежного від дійсної наявності чи змісту спірних правовідносин; 4) обмежене лише вимогами щодо дотримання процесуального порядку і форми звернення до суду, правил судової юрисдикції та підсудності.

Некоректно було б вважати право на звернення до суду (іншого юрисдикційного органу) елементом змісту охоронних трудових правовідносин також і через те, що в охоронних трудових правовідносинах часто інстанція охоронних правовідносин (тобто суб'єкт,

який у формі юридичного процесу або юридичної процедури здійснює правозастосування у сфері охоронних трудових відносин (встановлює їх наявність, кваліфікує та застосовує ту чи іншу охоронну норму)) збігається з їх уповноваженим суб'єктом. Якщо взяти для прикладу правовідносини дисциплінарної відповідальності, право роботодавця на звернення до юрисдикційного органу виявляється позбавленим сенсу, оскільки сам же роботодавець і здійснює в межах дисциплінарного провадження застосування дисциплінарних санкцій.

Право на задоволення вимоги про застосування заходів правового примусу також не можна, на наш погляд, розглядати як елемент охоронних трудових правовідносин. Справа в тому, що, виходячи з принципів змагальності та диспозитивності, які покладені в основу українського цивільного процесу та адміністративного судочинства, обов'язок доказування покладається на сторони; кожна сторона повинна довести ті обставини, на яких ґрунтуються її вимоги та заперечення; суд же вирішує справу на підставі наявних доказів; суд має винести обґрунтоване рішення, тобто рішення, ухвалене на основі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні. Таким чином, цілком можлива ситуація, коли охоронні правовідносини фактично існують, але через недоведеність їх існування права та обов'язки щодо застосування заходів правового примусу не можуть бути реалізовані. У свою чергу, факт доведеності існування охоронних правовідносин не змінює та не доповнює їх змісту, а лише робить можливим його реалізацію. Стверджуючи протилежне, можна дійти хибного висновку про те, що виникнення охоронних правовідносин пов'язане з процесуальними юридичними фактами.

І знову ж таки у разі, якщо поєднання інстанції охоронних правовідносин збігається з їх уповноваженим суб'єктом, «право на задоволення позову» втрачає всякий сенс.

Таким чином, лише тлумачення «права на захист» як права на застосування (ініціювання застосування) заходів правового примусу може бути застосоване для характеристики змісту охоронних трудових правовідносин. З огляду на це, а також на те, що застосування терміна «право на захист» може вносити термінологічне непорозуміння (адже в межах охоронних трудових правовідносин застосовуються як заходи захисту, так і запобіжні заходи та заходи відповідальності), вважаємо зайвим, характеризуючи зміст охоронних трудових правовідносин, вдаватися до категорії «право на захист».

Висновки. Таким чином зміст охоронних трудових правовідносин становлять права та обов'язки щодо заходів трудо-правового примусу: право уповноваженого суб'єкта застосувати (ініціювати застосування) заходи трудо-правового примусу та обов'язку зобов'язаного суб'єкта зазнати впливу заходів трудо-правового примусу. Водночас ми обґрунтували, що вказані права і обов'яз-

ки – суть змісту нового охоронного правовідношення, а не потенційні елементи регулятивного правовідношення, які «приховані» в ньому в «потенційному» стані.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексеев С. С. Общая теория права. Курс в 2-х томах. Т. 2 / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1982. – 360 с.
2. Белинский Е. С. Материальная ответственность рабочих и служащих / Е. С. Белинский. – Киев, Донецк : Вища шк., 1984. – 167 с.
3. Ставиский П.Р. Проблемы материальной ответственности в советском трудовом праве / П.Р. Ставиский. – Киев, Одесса: Вища шк., 1982. – 183 с. – С. 117.
4. Щербина В. І. Трудове право України : Підручник / В. І. Щербина; за ред. В. С. Венедиктова. – К. : Істина, 2008. – 384 с.
5. Кожевников А. И. Субъекты юридической ответственности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / А. И. Кожевников. – М., 2004. – 172 с.
6. Сайфуллин Р. Р. Юридическая ответственность и охранительные правоотношения: вопросы участия государства / Р. Р. Сайфуллин // Научный Татарстан. – 2009. – № 3. – С. 55–58.
7. Ситкова О. Ю. Санкции в семейном праве: меры защиты и меры ответственности / О. Ю. Ситкова // Вестник Саратовской государственной юридической академии. – 2014. – № 2 (97). – С. 132–136.
8. Томилова Ю. Ю. Охранительные правоотношения в механизме правового регулирования : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Ю. Ю. Томилова. – М., 2004. – 220 с.
9. Шиндяпина М. Д. Стадии юридической ответственности : Учебное пособие / М. Д. Шиндяпина. – М. : Книжный мир, 1998. – 168 с.
10. Яковлев В.Ф. Отраслевой метод регулирования и особенности гражданскоправовой ответственности / В. Ф. Яковлев // Проблемы гражданскоправовой ответственности и защиты гражданских прав : Сборник ученых трудов. Вып. 27. – Свердловск, 1973. – 139 с. – С. 17–29.
11. Варул П. А. Методологические проблемы исследования гражданско-правовой ответственности / П. А. Варул. – Таллинн : Эсти раамат, 1986. – 152 с.
12. Яковлев В.Ф. Структура гражданских правоотношений / В. Ф. Яковлев // Гражданские правоотношения и их структурные особенности : Сборник ученых трудов СЮИ. Вып. 39. – Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1975. – 149 с. – С. 23–33.
13. Сердюк І. А. Правоохоронні відносини: поняття, їх особливості та види : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / І. А. Сердюк. – Дніпропетровськ, 2008. – 200 с.
14. Колпаков В. К. Административно-деликтный правовой феномен : Монография / В. К. Колпаков. – Київ : Юрінком Інтер, 2004. – 528 с.
15. Гражданское право : в 3-х т. / под ред. А. П. Сергеева. Том 1. – М., 2010– 1008 с.
16. Кархалев Д. Н. Концепция охранительного гражданского правоотношения : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.03 / Д. Н. Кархалев. – Екатеринбург. – 2010. – 407 с.
17. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав / В. П. Грибанов. – М. : Статут, 2000. – 411 с.
18. Лушников А. М. Курс трудового права : Учебник : В 2 т. Т. 1. Сущность трудового права и история его развития. Трудовые права в системе прав человека. Общая часть / А. М. Лушников, М. В. Лушникова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Статут, 2009. – 879 с.
19. Андреев Ю. Н. Механизм гражданско-правовой защиты / Ю. Н. Андреев. – М. : Норма : ИНФРА-М, 2010. – 464 с.
20. Гурвич М. А. Избранные труды / М. А. Гурвич. – Краснодар, 2006. – Т. 1. – 672 с.
21. Гражданское право : учебник : Т. 1 / под ред. М. М. Агаркова, Д. М. Генкина. – М., 1944. – 419 с.
22. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность. Очерк теории / С. Н. Братусь. – М. : Юрид. лит., 1976. – 215 с.
23. Бутнев В. В. Понятие механизма защиты субъективных гражданских прав / В. В. Бутнев // Механизм защиты субъективных гражданских прав. – Ярославль : Изд-во Яросл. ун-та, 1990. – С. 5–17/
24. Шевченко А. С. Охранительные правоотношения в механизме защиты субъективных гражданских прав / А. С. Шевченко // Механизм защиты субъективных гражданских прав. Сборник научных трудов. – Ярославль : Изд-во Яросл. ун-та, 1990. – С. 27–36.
25. Мотовиловкер Е. Я. Теория регулятивного и охранительного права / Е. Я. Мотовиловкер. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1990. – 136 с.
26. Ермолова О. Н. Нематериальные блага и их защита : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. Н. Ермолова. – Саратов, 1998. – 150 с.
27. Ромовская З. В. Защита в советском семейном праве / З. В. Ромовская. – Львов : Изд-во Львов. ун-та, 1985. – 180 с.
28. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – ст. 141.
29. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. № 40-41, 42. – ст. 492.
30. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35-36, № 37. – ст.446.